

ІСТОРИЧНА ТА СОЦІАЛЬНА ОБУМОВЛЕНІСТЬ ВИНИКНЕННЯ КОНТРАБАНДИ НА ТЕРИТОРІЇ СУЧАСНОЇ УКРАЇНИ

На основі ретроспективного аналізу автором досліджено феномен контрабандних злочинів, виявлено тенденції розвитку вітчизняного законодавства про відповідальність за контрабандні злочини, визначено причини їх еволюції і проаналізовано історію розвитку контрабандної злочинності на території сучасної України з моменту виникнення цього соціально-правового явища і до наших днів.

Ключові слова: контрабанда, митні порушення, мито, товари, ринок споживання, торгівля, органи внутрішніх справ, митні органи.

На основе ретроспективного анализа автором исследован феномен контрабандных преступлений, выявлены тенденции развития отечественного законодательства об ответственности за контрабандные преступления, определены причины их эволюции и проанализирована история развития контрабандной преступности на территории современной Украины с момента возникновения этого социально-правового явления и до наших дней.

Ключевые слова: контрабанда, таможенные нарушения, пошлина, товары, рынок потребления, торговля, органы внутренних дел, таможенные органы.

On the basis of retrospective analysis by an author the phenomenon of contraband crimes is explored, exposed the progress trends of domestic legislation about responsibility for the contraband crimes, the reasons of their evolution are certain and analysed history of development of contraband criminality on territory of modern Ukraine from the moment of origin of this socially-legal phenomenon and to our days.

Key words: contraband goods, custom violations, duty, commodities, market of consumption, trade, organs of internal affairs, custom organs.

Вступ. Контрабанда злочинність являє собою складовий елемент загальної економічної злочинності в країні. Їй належить одне з провідних місць у системі злочинів за обсягом завданої матеріальної шкоди та за універсальністю способів її вчинення. У більшості країн світу контрабанду визнано одним із найнебезпечніших злочинів, який, очевидно, буде існувати до тих пір, поки є державні кордони. Контрабанда має дуже складну багатогранну природу і, окрім глибокого кримінологічного та кримінально-правового дослідження, потребує з'ясування своїх історичних витоків, соціальної та економічної сторони цього явища.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Окремі аспекти кримінально-правової та кримінологічної характеристики контрабанди детально досліджувались у роботах таких вітчизняних і зарубіжних авторів, як П.П. Андрушко, О.І. Бойко, М.Й. Коржанського, М.С. Таганцева, М.І. Хавронюка, П.С. Яні та ін. Контрабанда як склад злочину останніми роками розглядалась у дослідженнях Д.Д. Давітадзе, М.П. Вороніна, В.М. Колдаєва, М.Б. Крупкіна, В.В. Лук'янова, О.М. Омельчука, О.В. Процюка, Б.І. Тишкевича та ін.

Вказаний склад злочину привертав до себе увагу багатьох дослідників. Разом із тим залишається ще досить широке коло питань, які є дискусійними та потребують глибокої теоретичної розробки.

Постановка проблеми. Завданням статті є аналіз історії розвитку контрабандної злочинності на території сучасної України з моменту виникнення цього соціально-правового явища і до наших днів, з'ясування позитивного досвіду правового регулювання у сфері митних відносин (правопорушень) та діяльність по впливу на контрабандну злочинність.

Виклад основного матеріалу. Контрабанда як явище з'явилась ще в найдавніші часи. Її розвиток нерозривно пов'язаний із становленням державності: встановленням кордонів держави, розвитком економіки, зовнішньої та внутрішньої торгівлі, розвитком митної справи. На нашу думку, розвиток контрабанди зумовлений, в першу чергу, встановленням контролю держави за зовнішньоекономічними зв'язками та введенням митних зборів. Природно, що в усі часи знаходилися люди, які намагалися не сплачувати мито, а також вивозити з держави заборонені до вивозу товари та інші предмети. Контроль за переміщенням товарів

у вигляді митниць, в свою чергу, спонукав до винайдення нових способів переміщення товарів та предметів – з приховуванням від митного контролю або поза митним контролем [1, с. 15].

Контрабанда – давно відомий, можна сказати, традиційний склад злочину, який знайшов своє відображення в кримінальному законодавстві України: він був присутній у кримінальному зводі законів дореволюційного періоду, зберігся в радянський період, присутній і зараз. Поняття кримінально-каранної контрабанди існує практично в усіх державах світу.

У процесі розвитку виробничих відносин, товарного виробництва, поділу праці все більшого значення у житті суспільства набувала четверта сфера виробництва: переміщення сировини і людей до місця виробництва, а товарів до ринків споживання, тобто транспортні послуги. З розвитком цієї сфери, становленням і зміцненням державності все більше поглиблювався міжнародний, міждержавний поділ праці.

Економічне благополуччя будь-якого народу, нації, держави пов'язане насамперед із розвитком його національного виробництва і товарного ринку. Завоювання ринку іншою країною, як правило, загрожувало існуванню самостійності і державності цієї країни. Тому держави прагнули до захисту свого виробництва шляхом обмеження ввезення товарів з інших держав і збільшення вивозу товарів власного виробництва. Для цього встановлювалися тарифи та податки на переміщувані товари. Крім захисту власного виробництва переслідувалася також мета отримання доходів для його розвитку та відшкодування цінової різниці ввезених і товарів, що вивозяться.

Таким чином, з'явився обов'язок сплатити податки, і з появою такого обов'язку виявилось прагнення ухилитися від їх сплати і перемістити товари нелегальним шляхом, тобто контрабандно. Отже, контрабанда за своєю соціальною сутністю – це посягання на економічні інтереси держави, конкретніше – на зовнішньоекономічні відносини. Хоча в різні періоди часу контрабанді надавали різні сутнісні характеристики, які відповідали певному історичному періоду часу нашої держави. Наприклад, в Ухвалі про покарання 1885 року зазначені правопорушення були включені в розділ VII «Про злочини і проступки проти майна і казни держави», тобто об'єктом зазіхань були визначені майно та доходи скарбниці.

У Кримінальному кодексі УРСР 1960 року законодавець відніс цей злочин до інших державних злочинів.

У Кримінальному кодексі України контрабанда віднесена до злочинів у сфері економіки, економічної діяльності, тобто в даний час нормативний підхід до контрабанди найбільш відповідає її соціальній та економічній сутності. Хоча деякі види контрабанди, крім економічної безпеки держави, являють загрозу для громадської безпеки і громадського порядку, здоров'я населення і суспільної моральності (насамперед – контрабанда наркотичних засобів, психотропних, сильнодіючих, отруйних, радіоактивних або вибухових речовин та ін.).

Поняття контрабанди йде корінням в глибоке минуле, до найвіддаленіших часів виникнення і функціонування стародавніх держав. Сам факт виникнення і функціонування тієї чи іншої держави, заснованого на товарному виробництві, з необхідністю припускає нормативне регулювання зовнішньоекономічного процесу, а значить і введення охоронних норм. З подальшим розвитком держав зовнішньоекономічний товарообіг стає все більш інтенсивним, тим самим більш нагальною стає проблема охорони зовнішньоторговельних інтересів, відбувається так званий міжнародний поділ праці [2, с. 37]. Цей процес не міг не позначитися на питаннях кримінально-правового та адміністративного переслідування порушень встановлених правил переміщення товарів та інших предметів через кордон тієї чи іншої держави.

Відомості про контрабанду зустрічаються ще в письмових документах давньогрецьких і давньоримських вчених, але з високою часткою ймовірності можна стверджувати, що це явище виникло в більш стародавніх державах. За кілька століть до нашої ери в м. Тариф, розташованому на півдні сучасної Іспанії, була винайдена таблиця, згідно з якою встановлювалися ставки мита на той чи інший вид товару. У подальшій історії ця ставка отримала назву «тарифу». Відомо, що Ганнібал, використовуючи систему митного тарифу, збирав гроші на війну з Римом, і навіть звільнив частину населення від внутрішніх податків [3, с. 127].

Природно, чим вище ставали митні тарифи, тим більш вигідним ремеслом ставала контрабанда. Взаємозв'язок митного тарифу та контрабанди простежується протягом багатьох віків і особливо яскраво проявляється в сучасних умовах. Поява митних формальностей в Київській Русі відбувалася одночасно з розвитком внутрішньої і зовнішньої торгівлі.

Вже в Руській правді закріплюються правила торгівлі та сплати митних зборів. Досягнувши військової перемоги в результаті відомого походу на Візантію, Київський князь Олег не забув скористатися успіхом в інтересах російських купців у Константинополі. У договорі з греками в 907 р. Олег закріплює за ними своєрідний «пільговий митний режим»: «І так творять куплю, якоже або знадобиться, не плотяче мита ні в чому» [3, с. 117], тобто ведуть торгівлю, не сплачуючи митних тарифів.

У судебнику князя Володимира говориться, що за спробу провезти товар, не сплативши мито, слід конфіскувати товар і бити господаря товару батогами. З розвитком ремесел, зростанням міст на Русі, збільшувалася і торгівля, а отже і митне обкладання. Основним видом митних платежів був «Мит» –

проїдже мито за право провозу товару. Воно стягувалось з кількості човнів або возів незалежно від цінності товару. Звідси походить і перше найменування митного чиновника – «Митник» [4, с. 52].

Відомості про мито на території сучасної України зафіксовані ще в IX столітті. Саме тоді на нинішніх землях України виникає і, впродовж кількох століть аж до завоювання монголо-татарами, розвивається могутня Київська Русь. У фінансуванні своєї діяльності князі, насамперед, залежали від данини. До інших джерел княжих доходів належали: платня за судочинство, штрафи і мито.

Після навали на Русь татаро-монголів з'являється слово «тамга», що на тюркській означає «тавро» – знак, який ставився на худобу. Потім воно стало означати і родовий друк. Видача ханських ярликів з печаткою-тамгою супроводжувалася збором, який також називався тамгою, а незабаром тамгою стали називати збір, що стягувався при торгівлі на ринках та ярмарках. Від слова «тамга» було утворене дієслово «тамжити», тобто стягувати мито і ставити печатку. Місце на ярмарку, де тамжили, стали називати митницею, а тих хто тамжив – таможенниками [5, с. 11].

У цей час у зв'язку з посиленням митних зборів та встановленням їх практично у всіх удільних князівствах, з'являється тенденція до таємного провозення товарів без сплати мита. Цьому влада протиставила систему покарань і штрафів, ввівши поняття основних митних правопорушень, які і зараз закріплені в Кримінальному та Митному кодексі.

Пам'ятки історії свідчать, що першим митним порушенням було ухилення від сплати податків, і лише в кінці XVII століття була передбачена відповідальність за контрабанду, як за самостійне правопорушення. В подальшому законодавство пішло шляхом зменшення кількості податків. Дане рішення державовладців можливо пояснити цілою низкою факторів. По-перше, до середини XVI століття контрабанда не сприймалася суспільством як явище злочинного характеру та не створювала економічної загрози інститутам державності.

На думку В. Слєпченко, такому стану речей в певній мірі сприяла недосконалість охорони кордонів Російської держави, нерідко контрабандні товари йшли через митниці, посадові особи яких, зловживаючи своїм положенням, за мзду, пропускали їх. Все це, як ми бачимо, сприяло підвищенню рівня контрабанди [6, с. 46].

Зазначене свідчить про те, що контрабанда з'явилася разом із становленням торгових міждержавних стосунків. Перевезення товарів, в більшості випадків, здійснювалось для їх продажу, а, отже, для отримання певної матеріальної вигоди. Правові норми, які встановлювали необхідність сплати мита за перевезення товарів через кордони, було запозичено в інших більш розвинених державах. Це викликало незрозуміння з боку місцевих перевізників та купців, а також бажання іноземних купців їх порушити. Метою контрабандистів було, в першу чергу, не сплачувати податки на ввезені товари. В переважній більшості випадків саме тому і вчинялась контрабанда.

Проте до середини XVI століття на Русі контрабанда не була ще настільки економічно небезпечною для держави і перебувала в зародковому стані. Звідси і відносна м'якість покарання.

Особливе поширення контрабанда отримала в епоху промислового розвитку в країнах Західної Європи в середні віки. При переході більшості країн Європи до індустріальної економіки, навіть за наявності великих ринків збуту у вигляді колоній і нових освоєваних територій, різко зросла конкуренція між основними країнами-виробниками, перш за все, між Францією, Англією, Голландією, Німеччиною, Австрією. З плином часу в цю боротьбу включились США, Італія, Іспанія. У таких умовах склалась жорстка протекціоністська політика для захисту інтересів національного капіталу, національного виробника. Митне регулювання переросло з питання економічного в питання політичне.

Вперше поняття контрабанди, вже близьке до сучасного, було дане в Митному статуті 1819 року. Під контрабандою розуміли не тільки пронос або провозення товарів через кордон повз митницю, але й товари, не зазначені в пред'явлених у митниці документах.

Визначення, дане в Митному статуті 1904 р., розширило поняття контрабанди. Контрабандними вважались товари, що провозились або проносились незаконними шляхами і способами не тільки з-за кордону, а й за кордон. При цьому об'єктом контрабанди визнавалися не будь-які товари, а тільки митні та заборонені [4, с. 133]. Досить деталізоване і узагальнене поняття контрабанди дане в Положенні про контрабанду від 27 березня 1907 року.

Закінченим складом контрабанди визнавався і замах на незаконне вивезення товарів з країни, що пояснювалось, ймовірно тим, що затримання контрабанди на території суміжної держави було неможливо. У цих основних ознаках складу контрабанди збігається з диспозицією сучасної норми, оскільки і ст. 201 КК України визнає контрабандою переміщення товарів крім або з приховуванням від митного контролю, а також поєднане з недекларування або недостовірним декларуванням.

«Положення про контрабанду» від 27 березня 1906 р. до контрабанди віднесло ввіз чи вивезення тільки заборонених та обкладених митом товарів. Причому відносно експортних товарів контрабанда визнавалась такою, що вже вчинена не тільки при фактичному переміщенні товарів, але й при замаху на вивезення, так як у відношенні експортної контрабанди в той момент, коли вивіз уже буде вчинено, затримання контрабандиста на іноземній території уже було неможливе [2, с. 24–31].

Митний Устав зразка 1910 року царської Росії, що діяв і на території України, визначав контрабанду як: ввезення з-за кордону в обхід митних установ чи через них, але з приховуванням від митного контролю, товарів...; вивіз за кордон чи посягання на вивіз повз митні установи чи через такі, але з приховуванням від митного контролю, вітчизняних товарів, заборонених до вивозу чи дозволених до вивозу, але з обкладанням митом; внесення до внутрішнього ринку товарів, що надійшли до митниці:

В згаданому Уставі були спеціальні норми, що виділялися в залежності від предмету контрабанди: а) контрабанда холодної та вогнепальної зброї; б) чаю, спиртових виробів; в) наркотичних засобів; г) іноземних гральних карт, вітчизняної золотої, срібної та мідної монети, іноземних грошей.

Після Жовтневої Революції і встановлення Радянської влади настав якісно новий етап розвитку законодавства про відповідальність за контрабанду і боротьби з нею. У роки громадянської війни і післявоєнного будівництва контрабанда прийняла небачений раніше розмах. Причому потік контрабанди у багато разів збільшився в обох напрямках – бідами України прагнули скористатися не тільки окремі нечистоплотні ділки, контрабанда була організована багатьма ворожими країнами на державному рівні за допомогою секретних служб.

Декретом РНК від 22 квітня 1918 року в країні була введена монополія зовнішньої торгівлі. Якщо до революції контрабанда розцінювалася як порушення фіскальних інтересів країни, то за радянської влади – як порушення монополії зовнішньої торгівлі [7, с. 27].

РНК України 30 серпня 1921 р. затвердила Положення «Про міри боротьби з контрабандою та про натуральне преміювання за затримані товари».

П'ятирічний етап розвитку радянського законодавства було як би зафіксовано в КК РРФСР 1922 року. Він включав норму про відповідальність за контрабанду і ввів поняття «простої» і «кваліфікованої» контрабанди.

У 1925 року було прийнято Митний статут СРСР, ст. 259 якого давала наступне поняття контрабанди: «всьяке переміщення через державну прикордонну смугу цінностей, майна і всякого роду предметів, крім митних установ або через такі, але з приховуванням від митного контролю».

Це досить схематичне визначення контрабанди більш деталізується в ст. 166 Митного кодексу СРСР 1928 року, згідно з якою кваліфікованою контрабандою, за яку, окрім адміністративного покарання, передбачалося і покарання кримінальне.

Кримінальний кодекс УРСР 1927 року, прийнятий на базі кримінального законодавства СРСР та союзних республік 1924 року, повністю повторив визначення контрабанди.

У другій половині 40-х і в 50-ті роки склався особливий механізм боротьби з митними правопорушеннями, в тому числі і з контрабандою. Деталізація їх знайшла відображення в низці документів, в яких дається визначення кримінально караній контрабанди. До такої контрабанди відносилось незаконне переміщення через державний кордон: а) товарів або інших цінностей – тільки за наявності обтяжуючих ознак; б) вибухових, наркотичних, сильнодіючих і отруйних речовин, зброї і військового спорядження.

Шістдесяті роки характеризувалися подальшим розвитком зовнішньоторговельних і культурних зв'язків, що сприяло зростанню потоку імпортованих та експортних товарів, а також осіб, що прямували за кордон. Економічний підйом в СРСР та країнах-учасниках СЕВ, більш тісне зближення братніх народів, тенденція до пом'якшення «холодної війни» зумовили і деяку лібералізацію та деталізацію митного законодавства.

На основі змін і нових підходів були прийняті Кримінальний кодекс УРСР 1960 року і Митний кодекс СРСР 1964 року.

Відповідно до КК УРСР 1960 року кримінальна відповідальність за контрабанду встановлювалась ст.ст. 70, 70¹ КК. Зазначені норми було розміщено в главі I вищезгаданого КК. Вони входили до складу так званих «Інших злочинів проти держави».

Ще більш зросли доходи контрабандистів в період науково-технічної революції. У 80–90-х роках минулого століття доходи від контрабанди алкоголю і наркотиків перевищували доходи від легального бізнесу найбільших промислових корпорацій, що істотно підірвало економіку держави. Не меншої шкоди завдавала і контрабанда інших товарів. Особливо широко розповсюдилася контрабанда наркотиків і дефіцитних товарів на пострадянській території, що легко пояснити об'єктивними труднощами налагодження нових економічних відносин, координації правоохоронної діяльності, відставанням нормативного регулювання зовнішньо-економічної діяльності від невіршених проблем розвитку економіки. Причому особливість ситуації полягала в тому, що в низці випадків через невинуватно високі митні тарифи і збори керівникам навіть великих підприємств доводилось обирати між порушенням закону та необхідністю закриття виробництва. Економіка колишнього СРСР була побудована таким чином, що вона існувала як єдиний господарюючий економічний організм. Різкі політичні зміни призвели до розриву існуючих неподільних економічних зв'язків між колишніми республіками і стали причиною важкої економічної кризи, розвалу промислового і сільськогосподарського виробництва.

Згодом були вжиті досить активні заходи для зняття митних бар'єрів усередині СНД, оскільки вони не відшкодовують втрати від розвалу економіки. Однак вплив політичних факторів на цей процес і наявність досить глибоких економічних протиріч не дозволяють говорити про кардинальну зміну ситуації в кращу сторону. Таким чином, економічна контрабанда в Україні має в даний час, крім суто кримінального, ще й політичний аспект.

На сьогодні питання про кримінальну відповідальність за контрабанду регулюється ст. 201 КК України, яка розміщена в розділі VII «Злочини у сфері господарської діяльності» Особливої частини. Відповідальність за контрабанду наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів, передбачена ст. 305 КК України розділ XIII «Злочини у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів та інших злочинів проти здоров'я населення» [8].

Контрабанда як кримінально-правова категорія – це один з найнебезпечніших злочинів у сфері господарської діяльності. Відповідно до ч.ч. 4 і 5 ст. 12 КК України її віднесено до тяжких злочинів (ч. 1 ст. 201 КК України), а її кваліфікований склад (ч. 2 ст. 201 КК України) – до особливо тяжких злочинів [8].

Висновок. Ретроспективний погляд на історію та основні аспекти розглянутої нами проблеми дозволяють зробити висновок про те, що одним із найважливіших завдань, які стоять сьогодні перед законодавчою владою у сфері регламентації відповідальності за контрабанду, є приведення у повну відповідність всієї нормативної бази, створення єдиного блоку законів, в якому були б зняті суперечності, властиві нині діючим митному, адміністративному і кримінальному законодавству. Контрабанда є злочином із глибоким історико-правовим корінням, розвиток її як явища, так і кримінально-правового закріплення в законодавстві тісно пов'язаний із розвитком державності.

Література

1. Процюк О.В. *Кримінальна відповідальність за контрабанду: дис. на здобуття наук. ступеня канд. юр. наук: спец. 12.00.08 / О.В. Процюк.* – К., 2002. – 254 с.
2. Потяев А.И. *Контрабанда и борьба с ней / А.И. Потяев.* – М., 1925. – 207 с.
3. Владимирский-Буданов М.Ф. *Обзор истории русского права / М.Ф. Владимирский-Буданов.* – Ростов-на-Дону: Феникс, 1995. – 640 с.
4. Кисловский Ю.Г. *Контрабанда. История и современность / Ю.Г. Кисловский.* – М., 1996. – 87 с.
5. Пашко П.В. *Основы митной справи: навч. посібник. – 2-ге вид., пер. і доп. / П.В. Пашко.* – К.: Т-во «Знання»; КОО, 2002. – 318 с.
6. Слепченко В. *Контрабанда в СССР и ее движение по районам / В. Слепченко* – М.: РИО НКВД, 1923. – 115 с.
7. Сатаров И. *Монополия внешней торговли и борьба с контрабандой / И. Сатаров, С. Дмитриев // Внешняя торговля.* – 1938. – № 4. – С. 27.
8. *Кримінальний кодекс України: за станом законодавства на 20 лютого 2005р. (відповідає офіційному тексту).* – К.: Вид. Паливода А.В., 2005. – 164 с.